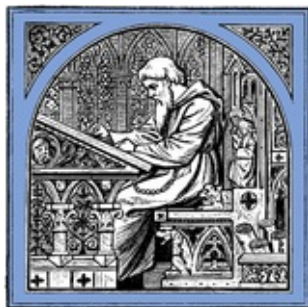

**«Великий голод і смутні
часи»: до питання про
вплив природньо-
кліматичного чиннику на
соціально-політичну кризу
Росії другої половини XVI
— першої половини XVII
ст**

Сергій Козловський

2012

Exported from Wikisource on 12/16/18

Козловський Сергій Орланович,

аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики,
Львівський національний університет ім. Івана Франка
(Україна, м. Львів)

**«ВЕЛИКИЙ ГОЛОД І СМУТНІ ЧАСИ»:
ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПРИРОДНО-
КЛІМАТИЧНОГО ФАКТОРУ НА
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ КРИЗУ РОСІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XVI — ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Питанню про вплив природно-кліматичних детермінативів на хід всесвітньої історії присвячено чимало історичних розвідок, але в той же час поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних істориків залишилося питання про вплив цих факторів на соціально-політичне життя Росії другої половини XVI - першої половини XVII ст. У цьому контексті слід відзначити вплив глобальних катаклізмів і т. п.

«Великого голоду» на початковий етап Смутного часу, як ключових факторів російської історії. Серед причин «Великого голоду» і наступних за ним подій, на наш погляд, слід виділити декілька різнорідних чинників: вплив малого льодовикового періоду — глобального відносного похолодання, що мало місце на Землі протягом XIV-XIX ст., яке справило значний вплив на хід історії держав європейського континенту в кінці пізнього Середньовіччя і початку Нового часу.

Слід зазначити, що селяни по всьому Європейському континенті стикалися з одними і тими ж явищами: скороченням тривалості теплих літніх сезонів, зливами, сильними морозами і рясними снігопадами. Цю інформацію підтверджують і дані російських літописів, відзначаючи ряд аномальних погодних явищ. У цьому контексті слід зазначити, що в Середні віки наука про природні явища занепала, пояснення природних явищ стало прерогативою церкви, а перші систематичні спостереження служби погоди в Московській державі відносяться до початку XVII ст. (Коли ще не було вимірювальних приладів). Записи про погоду робилися під'ячими зі слів вартових стрільців, в обов'язки котрих, окрім охорони, ставились ще й спостереження за погодою. неврожай 1601 р. який, на думку метеорологів, став результатом вивержень вулкану Вайнапутіна (кеч. Wayna Putina) в Перу (19 лютого 1600 р) і Біллі Мітчелла — вулкана в Папуа-Новій Гвінеї (1580±20 р.).

Це призвело до накопичення попелу в атмосфері Землі і викликало малий льодовиковий період, що характеризувався 10-тижневими проливними дощами влітку і ранніми заморозками восени. Вважається, що ці виверження стали причиною великих кліматичних змін на початку XVII ст. — Найбільш показовим є той факт, що глобальна температура на планеті знизилася на 1-2 градуси за Цельсієм. У цьому контексті цікавим, на наш погляд, є порівняння погодних умов XVI і XVII ст. Так, протягом XVI в. літописці відзначили 20 посух, 23 дощових періоду, 13 випадків повернення холодів навесні, влітку і на початку осені, 22 жорстоких і 8 м'яких зим, 5 градобиття, 6 високих повеней.

Протягом XVII ст. — 25 посух, 12 дощових літніх періодів, 12 повернень холодів влітку і на початку осені, 17 холодних зим. Все це призвело до того, що 32 роки були дуже голодними.

аномальне зниження сонячної активності. Початок Великого голоду збігся із початком Маундерівського мінімуму — періоду довгострокового зменшення кількості сонячних плям приблизно з 1645 по 1715 рр.

Зниження сонячної активності призвело до значних втрат врожаю селянства як дрібним та частковим руйнування сільського господарства — ключового сектора «економіки» Нового часу. У цьому контексті покажемо той факт, що в 1603 р. в порівнянні із 1601 р. ціни на хліб в Московській державі підскочили в 18 разів.

уповільнення течії Гольфстріму, яке викликало різке зниження середньорічної температури на європейському континенті і згодом аномальні катаклізми: загибель декількох урожаїв і вимерзання фруктових садів в Англії, Шотландії, північної Франції та Німеччини. У Шотландії та північній Німеччині припинилося виноградарство і виробництво вин. Зимові заморозки стали вражати область північній Італії і Швейцарських Альп. Показово, що з острову Гренландія стали зникати зимівники скандинавів, розмішувати там з кінця 80-90-х рр. X ст. Відзначимо, що версія про занепад скотарства в результаті похолодання і зміни в характері харчування гренландських вікінгів підтверджується також дослідженнями кістяків з кладовищ

поблизу норвезьких поселень. Більшість цих скелетів носять сліди виражених рахітичних змін, характеризуються деформацією хребта і грудної клітки, у жінок — тазових кісток; уповільнення течії Гольфстріму викликало уповільнення або навіть повну зупинку термохалічної циркуляції — циркуляції, створюваної за рахунок перепаду щільності, що утворився внаслідок неоднорідності розподілу температури і солоності в океані;

збільшення площі лісових масивів внаслідок малого кліматичного оптимуму (приблизно X-XIII ст.) — періоду порівняно теплою і рівною погоди, м'яких зим і відсутності сильних засух, що призвело до падіння рівня вуглекислого газу в атмосфері;

посилення кризи, крім голоду (в одній тільки Москві прямо або побічно від голоду всього за 2 роки загинуло щонайменше 127 тис. осіб) сприяли хвороби та епідемії холери (посилені також відсутністю нормального харчування і зміною щоденного раціону).

Таким чином, ряд глобальних кліматичних змін на європейському континенті привів до ключових змін політичної ситуації в Європі взагалі та в Московській державі зокрема (політичний, економічний, державний і соціальна криза). «Великий голод», як один з ключових чинників Смутного часу і соціально-політичного життя Росії в другій половині XVI - першій половині XVII ст., Був, на наш погляд, логічним наслідком цих глобальних кліматичних змін.

Ключові слова: Смутні часи, Великий голод, малий льодовиковий період, Маундеровський мінімум, природно-кліматичний фактор

Information about the article:

Author: Kozlovskiy, Sergey Orlanovich, postgraduate (student), Lviv National University, Lviv, Ukraine, seruj.lviv@mail.ru

Title: «Great Famine and the Time of Troubles»: about the influence of natural and climatic factor to the social and political crisis in Russia in the second half of 16th - first half of 17th cent.

Summary: The influence of global climatic factors and the «Great Famine» (1601—1603), which had a significant influence on Moscow state and became one of the decisive causes of the Great Troubles (1598-1613)—the period of the Polish-Swedish intervention, the hardest political, economic, public and social crisis. The author emphasizes that global climate change have become the impetus for a radical change of political situation in Europe in the second half of 16th - the first half of 17th centuries. These changes were not only local (Eastern European) character, but also had a pan-European global consequences—economic, cultural, political and social. Among the most important climatic factors in our opinion it should be noted: the impact of the Little Ice Age, a volcanic eruption Vaynputina, an anomalous decrease in solar activity, and others.

Key words: Time of Troubles, The Great Famine, the Little Ice Age, the Maunder minimum, the climatic factors

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](http://wikisource.org)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

- Arxivist

-
1. [↑ http://wikisource.org](http://wikisource.org)
  2. [↑ http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0)
  3. [↑ http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html)

4. [↑](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium) <http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium>